

Eva Tibe n s k á, **Sémantická štruktúra slovenskej vety**. – Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda, Filozofická fakulta, 2012. – 295 s.

Słowackie językoznawstwo wzbogaciło się o cenną monografię z zakresu składni. Brakowało takiej pracy, która opisywałaby zjawiska składniowe we współczesnym języku słowackim z pozycji semantycznych. Wciąż brak przecież całościowego, „akademickiego” opracowania składni języka słowackiego. Choć badania nad składnią słowacką mają bogatą tradycję, recenzowana monografia tylko częściowo zapełnia tę lukę.

Autorka – zgodnie ze strukturą takich prac – przywołuje w rozdziale pierwszym (*Základné teórie o sémantike vety*) i drugim (*Klasifikácia názorov o sémantickej štruktúre vety a o úlohe jednotlivých participantov [najmä subjektu] v nej*) prace jej poprzedników na gruncie słowackim, omawia też prace z zakresu składni semantycznej (i nie tylko) syntaktyków amerykańskich, czeskich, rosyjskich i in. W części analitycznej będzie z nich korzystać, ale przede wszystkim opisywać badane zjawiska w oparciu o stworzony przez siebie system ról semantycznych przypisywanych poszczególnym składnikom semantycznej struktury zdania. Jak deklaruje we wstępie, pragnie nakreślić

w miarę możliwości kompletny obraz struktury semantycznej słowackiego zdania pojedynczego, zbiorcze spojrzenie na jej poszczególne składniki, relację między elementami a całością, między znaczeniem a formą, między elementami płaszczyzny syntaktycznej a syntaktycznie relewantnymi elementami płaszczyzny morfologicznej czy leksykalnej systemu językowego, na relacje między zdaniami zgodnymi i odrębnymi co do rodzaju w zakresie znaczenia i formy (s. 4).

Założenia te udało się autorce w pełni zrealizować w kolejnych rozdziałach pracy. Rozdział trzeci poświęcony jest sformułowaniu i zdefiniowaniu kluczowego pojęcia pracy: **sémantická štruktúra vety, SŠV** (struktura semantyczna zdania, SSZ). By to zrobić, autorka zestawia grupy zdań (pojedynczych, bo tylko takie są przedmiotem jej opisu) zbliżonych treściowo i wyrażających bądź niewyrażających na powierzchni wszystkich elementów składowych implikowanych przez predykat, np.:

- 1a) *Tento dom postavil v 19. storočí staviteľ J. Marko.*
- 1b) *Tento dom bol postavený v 19. storočí staviteľom J. Markom.*
- 1c) ***Tento dom bol postavený v 19. storočí.***
- 1d) ***Tento dom stál (už) v 19. storočí.***
- 1e) ***Tento dom pochádza z 19. storočia.***
- 1f) *Staviteľom tohto domu bol J. Marko.*
- 1g) *Tento dom postavil staviteľ J. Marko.*
- 1h) *Tento dom bol postavený staviteľom J. Markom.*

3a) *Včera rozbil chlapec kameňom okno.*

3b) *Včera rozbil chlapec okno.*

3c) *Okno bolo rozbité včera.*

3d) *Okno je rozbité od včera.*

3e) *Kameň rozbil okno.*

3f) *Okno bolo rozbité kameňom.*

3g) *Okno sa rozbilo.* (s. 61–62).

Zdania w obu zestawach można podzielić na 3 grupy: 1a i 1b oraz 3a i 3b realizują struktury z wypełnieniem największej liczby pozycji, 1c – 1e oraz 3c i 3d to struktury bez wykonawcy czynności, 1f – 1h oraz 3e – 3g bez informacji temporalnej.

Dokładna analiza poszczególnych grup zdań prowadzi autorkę do sformułowania definicji pojęcia struktura semantyczna zdania jako:

(...) zjawiska językowego, jednego z podsystemów zdania, mianowicie podsystemu znaczeniowego, który tworzony jest przez wzajemne oddziaływanie zjawisk wewnątrzsystemowych, międzysystemowych i pozasystemowych z uwzględnieniem relacji między częściami a całością – zdaniem a wzajemnym oddziaływaniem wszystkich podsystemów zdania, przede wszystkim podsystemem formalnym (s. 82).

Analizę semantyczno-składniową przeprowadza Autorka głównie w oparciu o zdania zbudowane na potrzeby pracy. W tym wypadku, gdy chce przedstawić wszystkie możliwe realizacje struktury semantycznej zdania, czyli wszystkie obligatoryjne semantycznie składniki zdania, tworzy (nieodbiegające od standardów języka słowackiego, „naturalne”) konstrukcje potrzebne do zilustrowania konkretnych realizacji wynikających z założeń opisu. Natomiast w rozdziałach szczegółowo omawiających poszczególne komponenty pojawiają się także przykłady zdań pochodzących z ekscerpcji, przede wszystkim z beletrystyki słowackiej.

W kolejnych czterech rozdziałach monografii autorka przeprowadza kompleksową charakterystykę poszczególnych semantycznie obligatoryjnych komponentów semantycznej struktury zdania: predykatu, członów typu subiekt i obiekt (słów. participanty Sb i Ob) oraz pozostałych obligatoryjnych uzupełnień (słów. komplementy).

Predykat jako konstytutywny człon zdania organizuje wokół siebie pozostałe jego elementy. Problemem przy opisie predykatów jest zawsze ich klasyfikacja – wynikająca z klasyfikacji czasowników. Autorka bazuje na podstawowym, mającym już dłuższą tradycję, także w słowackiej literaturze przedmiotu podziale

na czasowniki akcyjne, czynnościowe i nieakcyjne, stanowe¹. Wynika on, wg Tibenskiej, z podstawowego wyboru użytkownika języka: czy zbuduje wypowiedź w oparciu o zasadę aktywności czy nieaktywności. Drugim ważnym kryterium klasyfikacji predykatów-czasowników jest ich łączliwość z członami substancjalnymi, które pełnią szeroko rozumianą funkcję agensa i pacjensa. Kryterium to wykorzystane zostało w słowackiej lingwistyce do stworzenia kategorii **intencia slovesného deja** w pionierskiej pracy Eugena Pauliniego z roku 1943 pod tytułem *Štruktúra slovenského slovesa*, gdzie wyróżnił on 6 typów zdań z określonym agensem, 4 typy z agensem wyzerowanym z woli nadawcy i 2 typy zdań, w których agens jest nieznanym. Koncepcję Pauliniego rozwijali później inni słowaccy syntaktycy (głównie Jozef Ružička, Jozef Oravec i Ján Kačala), do niej pośrednio nawiązuje też Eva Tibenská.

W recenzowanej monografii Autorka pomija zdania tzw. bezpodmiotowe (słow. jednočlenné vety) i analizuje zdania o dwuczłonowej strukturze, tj. z podmiotem zarówno w zdaniach z predykatem czasownikowym, jak i imiennym. Dzieli fundujące je predykaty zgodnie ze wspomnianym wyżej kryterium na (A) predykaty nieakcyjne – stany i (B) predykaty akcyjne – czynności (słow. deje). W obrębie obu grup przeprowadza bardziej szczegółowy podział: w ramach nieakcyjnych na stany psychiczne i fizyczne, zmiany stanów, cechy, relacje (w tym posesywne), egzystencję; w ramach akcyjnych na procesy, akcje, kauzacje i in.

Konsekwencją takiej klasyfikacji jest przypisanie poszczególnych ról semantycznych partycypantom typu subiekt, obiekt oraz pozostałym obligatoryjnym uzupełnieniom. Role te Autorka dodatkowo precyzuje, nazywając je specyfikacjami.

Równie precyzyjnie i szczegółowo jak element predykacyjny zdania w kolejnych rozdziałach – zgodnie z logiczną, konsekwentną kompozycją pracy – Tibenská charakteryzuje realizację następujących elementów struktury semantycznej zdania: Subiekt (špecifikácie subjektového participanta), obiekt (špecifikácie objektového participanta), uzupełnienia (špecifikácie komplementov). Trzeci plan syntaktyczny i bezprzyimkowy celownik jako partycypant to przedmiot rozważań w dwóch ostatnich rozdziałach.

W klasyfikacji ról semantycznych przypisanych subiektowi zasadniczy podział (wynikający z klasyfikacji predykatów) przebiega na linii: role aktywne vs nieaktywne. Te pierwsze to: procesor, aktor, kauzator, inicjator, realizator, w obrębie tych drugich Autorka wyróżniła nosicieli różnorodnych sytuacji: akcji, oceny, stanu, postrzegania, egzystencji. Wszystkie te role zilustrowała przykładami – własnymi i pochodzącymi z ekscerpcji.

¹ Por. np. *Morfológia slovenského jazyka*, red. J. Ružička, Bratislava 1966; E. Pauliny, *Slovenská gramatika : (opis jazykového systému)*, Bratislava 1981.

Według tego samego schematu opisane zostały role obiektu i zestawione w następującej klasyfikacji: obiekt jako uczestnik sytuacji może być nieaktywny (pacjens, rezultat, relant, adresat) lub nieaktywny (socjatyw). Nieuczestnik sytuacji to tzw. inherent.

Ciekawe jest zestawienie poszczególnych ról (specyfikacji) zarówno subiektywnych, jak i obiektowych w zależności od ich realizacji powierzchniowych. W przypadku subiektu chodzi na przykład o warianty typu: *Syn nahneval otca svojím správaním* – *Synovo správanie nahnevalo otca*, zaś w obrębie ról obiektowych – zwłaszcza w przypadku ról nieaktywnych – wariantów takich jest więcej, co, jak stwierdza badaczka, powoduje, że ich opis jest o wiele trudniejszy i bardziej złożony. Na przykład zdania z nosicielem egzystencji są połączone relacją bliskości ze zdaniem z nosicielem stanu: *V otcovom hlase je smútok* – *Otcov hlas je smutný*; *Mame sa v očiach lesknú slzy* – *Mame sa lesknú oči od slz* – *Mamíne oči sú lesklé od slz*.

Obok zdaniotwórczego predykatu i dwóch podstawowych członów semantycznej struktury zdania, czyli subiektu i obiektu, Autorka zajmuje się pozostałymi jego członami zwanymi komplementami, których obligatoryjne występowanie w SSZ uwarunkowane jest semantyką predykatu. Ich funkcją jest nazwanie okoliczności, w jakich następuje dana czynność czy stan. Zalicza do nich wyrażenia nazywające miejsce, czas, sposób, cel, środek. Obok nich wyróżnia jeszcze fakultatywne człony zdania nazwane ogólnie konkretyzatorami.

Kolejny rozdział poświęca Autorka zjawisku nazywanemu „trzeci plan syntaktyczny” (za czeskim badaczem I. Poldaufem), który dla języka słowackiego przedstawia jako możliwość wyrażenia (obok struktury powierzchniowej i głębokiej) także przez postawę obserwatora (obecnego immanentnie lub wprost): *Mama vyzerá unavená* – *Mama sa mi javí unavená*; *Topánky sú úzke* – *Topánky sú mi úzke*. *Topánky sa mi vidia úzke* itp.

Ostatni rozdział traktuje o szczególnym elemencie SSZ, najtrudniejszym – zdaniem Autorki – do określenia jego wartości semantycznej i jej bliższej specyfikacji, tj. człon zdania wyrażony w bezprzyimkowym celowniku. Tibenská uznała, że wszystkie celownikowe formy można sklasyfikować z punktu widzenia ich funkcji semantycznej w zdaniu, odwróciła więc kierunek opisu – od formy do treści i przypisała tym formom semantyczne role częściowo pokrywające się z wcześniej już opisanymi. Taki kierunek opisu nie w pełni odpowiada założeniom składni semantycznej, który prowadzić powinien od treści do formy.

Monografię wyróżnia bogactwo pozycji bibliograficznych, klarowność wywodu, dobrze dobrany materiał, przemyślana i bardzo konsekwentnie realizowana koncepcja opisu. Co do samej koncepcji, która ma w zamierzeniu Autorki prowadzić do opisu struktury semantycznej zdania, można mieć wątpliwości, czy rzeczywiście w każdym wypadku chodzi o semantykę zdania, czy jednak struktura

powierzchniowa nie decyduje w niektórych wypadkach o przypisywaniu konkretnym zdaniom wyróżnionych ról semantycznych (specyfikacji). Jeśli mowa o wariantach czy synonimach, to znaczy, że mówimy o zdaniach mających tę samą strukturę semantyczną (to samo lub zbliżone znaczenie, jak w przypadku elementów płaszczyzny leksykalnej, leksemów), a więc różne role (specyfikacje) dla tych wariantów czy synonimów są wywiedzione nie ze struktury semantycznej (głębokiej), ale ze struktury powierzchniowej (realizacji formalnej).

Niezależnie od oceny takiego ujęcia monografia zasługuje na uznanie ze względu na precyzyjne ujęcie tematu, liczne odwołania do prac syntaktycznych badaczy głównie słowackich, czeskich, rosyjskich, angielskich i amerykańskich, obszerny materiał ilustracyjny i wkład w słowackie badania nad składnią semantyczną.

Maryla Papierz